

Socialized Choices. Labour Market Behaviour of Dutch Mothers

J.F. Ruitenberg

Dutch Summary (Nederlandse samenvatting)

Ingebedde keuzes, onzichtbare beperkingen

Introductie

Dit onderzoek gaat over Nederlandse moeders en hun arbeidsmarktgedrag in het begin van de 21e eeuw. In het hedendaagse debat over arbeidsmarktgedrag van vrouwen, zet het discours van de keuzevrijheid de toon. Tegen die achtergrond is dit onderzoek uitgevoerd. Mensen zijn geneigd te geloven dat vrouwen vrij zijn om te doen waar hun voorkeur naar uitgaat en dezelfde kansen hebben op de arbeidsmarkt als mannen. Aan bepaalde voorwaarden lijkt immers te zijn voldaan: rechtspositionele gelijkheid, kinderopvangmogelijkheden, gezinsvriendelijk beleid in collectieve arbeidsovereenkomsten en een grotere acceptatie van rollen voor vrouwen buiten het gezin en voor mannen binnen het gezin. De gedachte die hieruit voortvloeit is dat, als vrouwen eigen keuzes kunnen maken met betrekking tot werk en gezin, zij dan ook zelf verantwoordelijk zijn voor hun successen en mislukkingen. Deze manier van denken past binnen postmoderne theorieën van individualisering. Daarin wordt gesteld dat binnen Westerse maatschappijen individuen steeds minder gebonden zijn aan traditionele vormen en voorgeschreven rollen en vrijer om hun eigen identiteit te kiezen.

Het discours van keuzevrijheid lijkt vooral van toepassing op Nederland. De Nederlandse sociale instituties (zoals arbeidswetgeving en collectieve overeenkomsten binnen bedrijfssectoren) maken deeltijdwerk mogelijk, waardoor het Nederlandse vrouwen relatief makkelijk wordt gemaakt om gezin en werk te combineren. Nederland valt dan ook op door het heterogene arbeidsmarktgedrag van vrouwen en moeders. Hoewel deeltijdwerk overheerst, zijn ook de thuisblijfoptie en - in beperkte mate - de voltijdoptie zichtbaar. De aanname is daarmee dat Nederlandse moeders kunnen en mogen kiezen of ze thuis willen blijven, parttime gaan werken of fulltime blijven werken. In deze studie onderzoek ik waar die verschillende arbeidsmarktkeuzes vandaan komen. Ik veronderstel daarbij dat de perceptie dat arbeidsmarktkeuzes 'vrije' keuzes zijn, het effect van sociale instituties en normen met betrekking tot gender op de werkgerelateerde aspiraties van vrouwen onderschat. ¹ Sociale instituties en het gedrag van individuen zijn verschillende aspecten of lagen van de sociale werkelijkheid, maar deze twee sociale lagen zijn onderling afhankelijk en diep met elkaar verweven.

De studie begint daarom met een schets van de sociaalhistorische achtergrond van Nederland in relatie tot de arbeidsparticipatie van vrouwen (hoofdstuk 1). Hierin wordt duidelijk waarom Nederlandse moeders tegenwoordig voornamelijk in deeltijd werken en ook waarom zij nog steeds het grootste deel van de onbetaalde zorgtaken op zich nemen, (Bucx, 2011; Kloek, 2009; Tijdens, 2006; Pott-Buter, 1993). De belangrijkste institutionele en culturele keerpunten in relatie tot moeders arbeidsmarktgedrag komen specifiek aan bod. Zo is daar de langdurige Nederlandse traditie van 'trotse huisvrouwen' (Kloek, 2009), die eind jaren '60 door het pleidooi van Joke Smit sterk werd ondermijnd (1967). In de jaren '80 waren er de typisch Nederlandse 'polder'-oplossingen, die, als remedies voor de teruglopende economie, mogelijkheden voor deeltijdwerk creëerden.

De huidige Nederlandse sociale instituties - zoals de arbeidstijdwetgeving, ouderschapsverlofsystemen, openingstijden van scholen, kinderopvangmogelijkheden - en de informele sociale normen stimuleren moeders om in deeltijd te werken (Kremer, 2007; Merens et al., 2012; Plantenga, 2002, 2008). De beschikbaarheid en mogelijkheid van deeltijdwerk worden gezien als een 'luze' (Van Doorne-Huiskes en Schippers, 2010; Wiesmann et al., 2010). Toch zijn de negatieve gevolgen van deeltijdwerk, als het gaat om salaris en carrière, in Nederland dezelfde als in andere welvarende landen (Keuzenkamp et al., 2008, p.10). Bovendien lijkt de 'deeltijdstandaard' voor moeders te hebben geleid tot een dubbele moraal in onze samenleving: aan de oppervlakte lijkt de mogelijkheid om in deeltijd te werken voor vrouwen een 'vrije keuze', maar eigenlijk wordt er van hen verwacht dat zij in deeltijd werken en de zorg voor de kinderen maar met mate uitbesteden. De dubbelzinnige impliciete normen zorgen voor een onzichtbare begrenzing van de opties van moeders, met betrekking tot een carrière maar ook ten opzichte van het thuisblijfalternatief. Het is daarom niet verwonderlijk dat de meeste Nederlandse moeders in deeltijd werken, het is eerder opmerkelijk dat er ook moeders zijn die niet werken en een kleine groep moeders fulltime werkt. In 2010 zagen we dat 32,4 procent van de moeders niet

¹ Symbolische interactionisten definiëren gender als een continue rol, die plaatsvindt in de sociale interactie, waarbij vrouwen en mannen hun eigen vrouwelijkheid en mannelijkheid in stand houden (West en Zimmerman, 1987).

werkte, 42,5 procent werkte tussen de 12 en 24 uur, 13,8 procent werkte 25 tot 35 uur en 11,3 procent werkte 36 uur of meer (CBS-Statline, 2011).

In deze studie wordt betoogd dat die heterogene gedragingen kunnen ontstaan, omdat moeders gelijke situaties verschillend waarderen en beoordelen. Het onderzoek is gewijd aan het verkennen van de sociale oorsprong van die uiteenlopende percepties van moeders ten aanzien van werk. Het voornaamste doel is het blootleggen van de diverse patronen in de besluitvormingsprocessen van moeders met betrekking tot werk en de socialisatieprocessen die hierop van invloed zijn geweest.

De studie maakt gebruik van een aantal theoretische inzichten uit de sociale psychologie en de micro-economie, maar het belangrijkste onderzoeksgebied om het diverse arbeidsmarktgedrag van moeders te verklaren is afgeleid van de microsociologie (hoofdstuk 2). De interpretatie van het sociale leven op het microinteractieve niveau heeft zijn oorsprong in de fenomenologie en het symbolisch interactionisme (Berger en Luckmann, 1967; Layder, 1994; Mead, 1934; Wallace en Wolf, 2006). Deze school van de sociologie begint vanuit de context van het individu. Mensen definiëren hun sociale situaties zelf en die eigen definities beïnvloeden hun gedrag. Menselijke activiteit kan zodoende niet begrepen worden zonder aandacht te schenken aan de subjectieve betekenissen die mensen toedichten aan hun situatie (Wallace en Wolf, 2006, p.202). Daarbij wordt verondersteld dat de perceptie van de realiteit door mensen afhankelijk is van hun voorafgaande socialisatieproces op microniveau, waarbij mensen de sociale verwachtingen van betekenisvolle anderen in hun omgeving hebben geïnternaliseerd (Berger en Luckmann, 1967; Bandura, 1977). De gesocialiseerde (of geïnternaliseerde) waarden en attitudes van een moeder kleuren haar perceptie van wat normaal en mogelijk is en van wat anderen van haar verwachten. Al deze 'sociale' percepties beïnvloeden haar rolopvattingen en attitudes en vervolgens haar wensen en gedrag ten aanzien van werk. De centrale aanname is dat de arbeidswensen en beslissingen van een moeder niet enkel zijn gebaseerd op haar huidige, misschien toevallige, omstandigheden, maar zijn ingebed in haar voorafgaande sociale biografie.

De eerste theoretische veronderstelling is dat moeders een voorkeur hebben voor een bepaald aantal uren dat zij willen werken, en dat deze arbeidsurenwens hun arbeidsmarktgedrag beïnvloedt. Hiermee volg ik de redenering van de –sociaalpsychologische - theorie van Gepland Gedrag van Ajzen (Ajzen, 1991). De theorie veronderstelt dat gedrag wordt gestuurd vanuit een intentie. Hoe sterker de intentie is, hoe groter de kans dat de persoon ook daadwerkelijk dat gedrag vertoont. Intenties zijn gebaseerd op de attitudes van de persoon, de verwachte goedkeuring van 'significante anderen' en de ervaren gedragscontrole. Sociologen hebben ook de waarde aangetoond van het betrekken van gender- en arbeidsattitudes van vrouwen bij het verklaren van hun arbeidsmarktgedrag, maar zij richten zich in het algemeen niet op de mogelijke intermediaire rol van concrete intenties, hier gedefinieerd als de arbeidsurenwens, tussen attitudes en arbeidsmarktgedrag.² Het eerste doel van deze studie is dan ook om de afzonderlijke rol van de arbeidsurenwens in het besluitvormingsproces te onderscheiden. Inzicht in de invloed van de arbeidsurenwens op arbeidsmarktgedrag is belangrijk omdat juist het idee dat wensen (en daarmee gedrag) vrij zijn, een belangrijke rol vervult in het huidige discours van keuzevrijheid.

De tweede focus van de studie is te laten zien dat de arbeidsurenwens van moeders niet los staat van hun sociale context, maar daarin zijn gevormd en ingebed. Ik beschouw arbeidsmarktgedrag als een uitkomst van een proces van opeenvolgende besluitvormingsmomenten, als een weg die bestaat uit onderling afhankelijke stappen; elke volgende stap hangt af van de voorafgaand genomen beslissing. Wel of niet naar school gaan, een 'streber' zijn of niet, het al dan niet kiezen voor de juiste vervolgopleiding: al deze en volgende loopbaanbeslissingen en -stappen kunnen niet gemakkelijk worden bijgesteld of ongedaan gemaakt. Mensen ervaren vaak de gevolgen van elke stap op het gebied van onderwijs of werk in de rest van hun leven. De beslissingen zijn gebaseerd op - naast de persoonskenmerken (opleiding, religie, inkomen, etc) en externe omstandigheden - de algemene opvattingen en persoonlijke attitudes van mensen zelf.³ Mensen ontwikkelen hun algemene opvattingen en persoonlijke attitudes vooral tijdens hun kindertijd. Zij staan dan bloot aan het gedrag, de waarden en normen en attitudes van hun ouders of opvoeders en maken die eigen (internaliseren). Ervaringen en sociale interacties in hun latere leven kunnen de intensiteit van deze opvattingen en attitudes veranderen, maar de onderliggende aanname van deze studie is dat ze niet gemakkelijk worden bijgesteld in een tegengestelde richting.

Het is evenwel niet alleen belangrijk om te begrijpen *dat* opvattingen en attitudes zijn gevormd, ontwikkeld en bestendig binnen verschillende sociaal-relatieve contexten. De motivatie achter deze studie is ook: te begrijpen *hoe* sociale achtergronden de opvattingen en attitudes (en daarmee hun arbeidsurenwens) van moeders hebben beïnvloed en welke waarden en attitudes zijn doorgegeven en gecontinueerd. Anders gezegd, er wordt

² Arbeidsurenwensen worden in deze studie gemeten als het aantal uren per week dat een moeder wil werken.

³ Onder *algemene* rolopvatting versta ik wat mensen in het algemeen een geschikte rolverdeling vinden tussen de vader en moeder binnen een gezin. *Persoonlijke* genderattitudes verwijzen naar wat iemand de ideale rolverdeling vindt binnen het eigen gezinsleven (Hakim, 2000, 2003a, en 2003b).

gezocht naar de aard van microsocialisatieprocessen die de diverse arbeidsurenwensen van Nederlandse moeders kunnen hebben beïnvloed.

De centrale vraag van dit onderzoek is:

Kunnen specifieke (micro) socialisatieprocessen de huidige verschillen tussen algemene rolopvattingen, persoonlijke gender- en arbeidsattitudes en arbeidsurenwensen van Nederlandse moeders verklaren en hoe hebben die arbeidsurenwensen op hun beurt invloed op het arbeidsmarktgedrag van moeders?

De antwoorden op deze vraag worden in deze samenvatting aan de hand van de vier hypothesen uitgewerkt. Naast het samenvatten van de belangrijkste bevindingen van de studie, zet ik ook de overeenkomsten en verschillen tussen en de voor- en nadelen van de twee gehanteerde onderzoeksmethoden (kwalitatieve interviews en kwantitatieve surveyanalyse) uiteen. De kwantitatieve bevindingen zijn gebaseerd op statistische analyses op een aselechte steekproef (respons 935) van moeders (met tenminste een thuiswonend kind van 12 jaar of jonger) die online een enquête hebben ingevuld. En de kwalitatieve bevindingen zijn naar voren gekomen uit 39 interviews onder een diverse groep moeders in Amsterdam.

De vier hypothesen in deze studie zijn:

- 1. De feitelijke arbeidsparticipatie van een moeder is gebaseerd op het aantal uren dat ze wil werken.*
- 2. Het gewenste aantal werkuren van een moeder wordt beïnvloed door haar algemene rolopvatting en persoonlijke gender- en arbeidsattitudes.*
- 3. De rolopvatting en gender- en arbeidsattitudes van een moeder zijn beïnvloed door ouderlijke socialisatie tijdens de kindertijd.*
- 4. Een moeder onderschrijft meer egalitaire rolopvattingen en attitudes wanneer ze eerder professionele en carrière-ondersteuning heeft ervaren van significante anderen.*

1 De feitelijke arbeidsparticipatie van een moeder is gebaseerd op het aantal uren dat ze wil werken

Het eerste doel van deze studie is om de verschillende keuzes die moeders maken met betrekking tot werk te kunnen verklaren vanuit hun verschillende arbeidsurenwensen. Arbeidsmarktparticipatie kan worden gesplitst in de beslissing om te gaan werken of thuis te blijven enerzijds en het gewenste aantal werkuren anderzijds. De verwachte relatie tussen arbeidsurenwensen en arbeidsmarktgedrag heeft, zoals gezegd, overeenkomsten met de Theorie van Gepland Gedrag van Ajzen en Fishbein (1973, 1991, 2005). Ajzen (1991) erkende dat het meeste gedrag, en dat geldt waarschijnlijk vooral voor het aantal werkuren, voor een deel afhangt van andere factoren die niet met intentie of motivatie te maken hebben, zoals de beschikbaarheid en mogelijkheden van noodzakelijke bronnen, bijvoorbeeld tijd, geld, vaardigheden en medewerking van anderen (Ajzen, 1991, p. 182). De erkenning dat gedrag is gebaseerd op (externe) factoren, zoals de verdien capaciteit en professionele en sociale netwerken, komt overeen met micro-economische en sociologische theorieën die veelal de sociale context en beperkingen benadrukken waarbinnen gedrag plaats vindt (Becker, 1965; Cunningham et al., 2005; Reynolds, 2003; Tomlinson, 2006).

Allereerst toonde de kwantitatieve analyse aan dat het gewenste aantal werkuren de enige factor is die een significante relatie heeft met de vraag of de moeder werkt of niet (hoofdstuk 4). Geen van de achtergrondkenmerken van de moeder (bijvoorbeeld leeftijd, opleiding, religie, haar partners inkomen) had een direct effect op haar beslissing om te gaan werken, hun invloed werd telkens gemedieerd door het gewenste aantal werkuren. Voor het aantal gewerkte uren speelden de achtergrondkenmerken wel een rol, zoals de leeftijd van de moeder (tot de leeftijd van 44 daalde het aantal gewerkte uren, daarna steeg het weer), het inkomen van haar partner, het opleidingsniveau en hoe gelovig ze was. Toch was ook het gewenste aantal werkuren verreweg het sterkst gerelateerd aan het aantal uren dat de moeder in werkelijkheid werkt. De arbeidsurenwens lijkt hiermee een goede voorspeller van arbeidsmarktgedrag.

Het kwalitatieve onderzoek onthulde ook een ander beeld (hoofdstuk 3). De geïnterviewde thuisblijfmoeders hadden in het algemeen een voorkeur voor een kleine parttime baan, maar ze waren niet in staat om die arbeidsurenwensen in de praktijk te brengen. Ze werden hierbij geremd door eerdere slechte werkervaringen, vaak een groot aantal kinderen, hardwerkende echtgenoten of door hun onzekerheid of ze in staat waren deze beperkingen te overwinnen. Verder had hun arbeidsverleden vaak een ad hoc en lukraak karakter, zonder een

duidelijke motivatie en zonder consistentie in hun eerdere opleidings- of beroepskeuzen. Het niet op elkaar aansluiten van de wensen en het gedrag van thuisblijfmoeders is interessant en kon niet met de kwantitatieve analyse worden aangetoond, doordat er in het lineaire model een hoge mate van overeenkomst was tussen arbeidsurenwensen en gedrag. De bevindingen bevestigen evenwel eerder onderzoek over dit onderwerp (Portegijs et al., 2008b; Risman et al., 1999; Thompson, 1989). “*Women who face blocked mobility or other problems, are ‘pushed’ toward domesticity*” (Risman et al., 1999, p.323).

2 Het gewenste aantal werkuren van een moeder wordt beïnvloed door haar algemene rolopvatting en persoonlijke gender- en arbeidsattitudes

Het tweede doel van de studie was om de relatie tussen de algemene rolopvatting en persoonlijke attitudes aan de ene kant en haar arbeidsurenwensen aan de andere kant aan het licht te brengen. De tweede hypothese van dit onderzoek is vooral gebaseerd op eerder sociologisch onderzoek dat heeft aangetoond dat, om arbeidsmarktgedrag van vrouwen te begrijpen, we haar relevante attitudes ten aanzien van werk en de ideale taakverdeling tussen mannen en vrouwen binnen het gezin in het onderzoek moeten betrekken (Beets, Liefbroer en de Jong Gierveld, 1997; Hakim, 2000, 2003a-d; Hooghiemstra, 2000; Marks en Houston 2002a; Portegijs 2008b; Risman et al. 1999). Onder algemene rolopvatting versta ik wat mensen in het algemeen een geschikte rolverdeling vinden tussen de vader en moeder binnen een gezin. Persoonlijke genderattitudes verwijzen naar wat iemand de ideale rolverdeling vindt binnen het eigen gezinsleven (Hakim, 2000, 2003a, en 2003b). Persoonlijke genderattitudes blijken een sterkere relatie te hebben met arbeidsmarktgedrag dan algemene rolopvattingen (Cloïn, 2010; Hakim, 2003a; Marks en Houston, 2002a; Risman et al., 1999). Door de beide variabelen in de analyse van het arbeidsmarktgedrag van Nederlandse moeders op te nemen, kan hun relatieve invloed worden vergeleken. Een persoonlijke arbeidsattitude wordt in dit onderzoek aangeduid als de persoonlijke motivatie om naar betaald werk op zoek te gaan en te blijven werken.

Persoonlijke gender attitudes en algemene rolopvatting

De kwalitatieve en kwantitatieve bevindingen bevestigen de verwachte relatie tussen persoonlijke gender- en arbeidsattitudes en arbeidsurenwensen (hoofdstuk 3 en 4). Wanneer het ideaal van de moeder is om het leeuwendeel van de onbetaalde zorg en huishoudelijke taken voor haar rekening te nemen, terwijl haar partner voltijd werkt, dan is haar gewenste aantal uren aanzienlijk lager dan wanneer haar ideaal een gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk tussen haar en haar partner is. Het gewenste aantal werkuren van een moeder is in mindere mate gerelateerd aan haar algemene rolopvatting. De resultaten zijn in overeenstemming met eerder onderzoek. Wat men geschikt en mogelijk acht voor anderen, vindt men niet altijd ideaal voor zichzelf. Algemene rolopvattingen kunnen vaag zijn, inconsistent met plannen die mensen zelf hebben of ingegeven door sociale wenselijkheid (Ajzen en Fishbein, 2005, p.176; Hakim, 2003c, p.63; Marks en Houston 2002b, p.322; Smithson en Stoke, 2005).

Het onderzoek laat ook zien dat moeders hun arbeidsurenwensen niet gemakkelijk aanpassen aan de feitelijke omstandigheden. Dit blijkt uit het feit dat de aanwezigheid en het inkomen van een partner geen effect had op de arbeidsurenwensen van de moeder. De leeftijd van de moeder en het aantal kinderen hielden wel verband met haar arbeidsurenwens. Oudere moeders wilden meer uren betaald werk in vergelijking met jongere moeders, waarschijnlijk omdat hoe ouder haar kinderen zijn, hoe meer tijd een moeder over heeft om te werken. We zagen evenwel dat haar daadwerkelijke aantal gewerkte uren kleiner is dan dat van jongere moeders. Dit resultaat weerspiegelt mogelijk dat de gevorderde leeftijd van de moeder het moeilijker maakt om haar arbeidsurenwens in praktijk te brengen, als gevolg van haar daadwerkelijke, of in de ogen van haar werkgever, afgenomen productiviteitsniveau.

De resultaten tonen ook aan dat op zijn minst een deel van moeders arbeidsurenwens ontstond voordat zij toetrad tot de arbeidsmarkt. Zo heeft de aanwezigheid van een werkende moeder op 12-jarige leeftijd, een directe invloed op de huidige arbeidsurenwensen van haar volwassen dochter. De invloed van een moeder met betaald werk in de kindertijd blijkt bovendien groter dan eerdere studies lieten zien (Cloïn, 2010; Lut, Van Galen en Latten, 2010; Sanders, 1997; Van Putten et al., 2008). Er is namelijk ook een verband gevonden tussen het gegeven dat de respondent op 12-jarige leeftijd een werkende moeder had, en haar huidige opvattingen en gender- en arbeidsattitudes. Opvattingen en attitudes die een belangrijke relatie vertoonden met de hedendaagse arbeidsurenwens van moeders.

Ook de kwalitatieve resultaten laten zien dat moeders met een voorkeur voor een relatief klein aantal werkuren (16-24 uur), relatief traditionele/adaptieve gender opvattingen en attitudes hebben.⁴ In andere woorden, het vaak als hun natuurlijke rol beschouwen om de meeste onbetaalde gezinstaken uit te voeren, wat vaak neerkomt op 80 procent van de taken voor de moeders en 20 procent voor de vaders.

Opmerkelijk is dat de kwalitatieve studie liet zien dat, ondanks vergelijkbare arbeidsurenwensen, fulltime huisvrouwen iets meer egalitair lijken dan moeders met kleine deeltijdbanen. De negatieve ervaring van het helemaal alleen runnen van een huishouden, het feit dat ze het werk missen, en de vaak onthutste of verontruste reacties van hun sociale omgeving op hun 'keuze' om fulltime huisvrouw te zijn lijkt de algemene rolopvatting van fulltime huisvrouwen egalitairder te maken. Bovendien lijken ze arbeidsmarktkeuzes van andere moeders niet te willen veroordelen: iedereen moet doen wat ze wil. De bevinding is een voorbeeld van het dynamische en wederkerige karakter van attitudes en gedrag. Toch pasten huisvrouwen hun opvattingen niet aan om hun huidige levenswijze te rechtvaardigen, zoals zou worden gesteld door (cognitieve) dissonantie-theoretici (Festinger et al., 1956; Kroska en Elman, 2009). Eerder bleek het tegenovergestelde het geval: fulltime huisvrouwen werden – tegen de stroom in – bijna meer egalitair. Mogelijk willen zij de keuzes van andere moeders niet veroordelen, in reactie op de commentaren die zij zelf op hun eigen manier van leven krijgen.

De kwalitatieve resultaten lieten ook zien dat ondanks verschillen tussen de attitudes van moeders, er ook veel overeenkomsten zijn tussen hun persoonlijke levensverhalen. Bijna alle geïnterviewden bleken opvallend tevreden over de taakverdeling met hun echtgenoten en waren terughoudend in het uiten van ontevredenheid. Het kan zijn dat ze hun mannen niet willen bekritisieren, wat tegen het westerse ideaalbeeld van de romantische liefde in zou gaan (Beagan et al., 2008, p.656; Kane en Sanchez, 1994, p.1081). Het kan ook een gevolg zijn van de hedendaagse notie van keuzevrijheid, waarin mensen verantwoordelijk zijn voor hun eigen keuzes (Everingham et al. 2007). De idee van eigen verantwoordelijkheid kan leiden tot interne dialogen zoals: 'als ik niet tevreden ben, maar het ligt aan mijzelf, dan kan ik maar beter niets zeggen'. Dergelijke mechanismen, die vaak als heel persoonlijk worden ervaren, kunnen tot sluimerende conflicten tussen echtgenoten leiden. Dit houdt in dat er geen openlijk conflict is, ondanks dat tenminste een van hen de situatie als ongewenst beschouwt. Toch bleek vaker uit de verhalen van de geïnterviewden de aanwezigheid van een 'onzichtbare' macht, de macht van de vanzelfsprekendheid. De echtelijke relatie wordt gekenmerkt door geaccepteerde normen en vanzelfsprekende ideeën over de 'natuurlijke' verschillen tussen mannen en vrouwen, terwijl in feite een situatie van ongelijkheid bestaat (Komter, 1990a).

Daarnaast zijn er aanwijzingen dat de 'acceptatie' van ongelijkheden wordt ondersteund door collectieve of gedeelde herinneringen (die functioneren als 'mentale codes') aan hun eigen vaders. Uit de bevindingen van het kwalitatieve onderzoek kwam naar voren dat moeders de beelden van hun vaders, zittend op de bank met een krant, nog scherp op het netvlies hadden staan. In vergelijking daarmee zijn de bijdragen van hun eigen mannen in het huishouden en bij de opvoeding een grote verbetering.

Toch interpreteren moeders de 'ongelijkheden' op verschillende manieren en heeft hun 'acceptatie' steeds een ander karakter. Moeders met traditionele/ adaptieve attitudes zagen geen ongelijkheden, zij beschouwden het als een natuurlijke situatie (moeders met kleine deeltijdbanen), of vonden dat ze niet mochten klagen omdat ze zelf geen betaald werk hadden (thuisblijfmoeders). Egalitaire moeders vonden het min of meer normaal dat hun mannen een groot deel van het onbetaalde werk op zich namen, maar leken resterende ongelijkheden te accepteren, zoals het regelen van een babysitter en het kopen van cadeautjes voor vrienden van hun kinderen.

Persoonlijke arbeidsattitudes

Slechts twee arbeidsattitudes oefenden een positief effect uit op de arbeidsurenwens van de moeder: "Werken (betaald) vind ik leuk" en "Ik werk om economisch onafhankelijk van anderen te zijn". Dit resultaat kan een gevolg zijn van het feit dat in de vragenlijst respondenten werden gedwongen om hun meest relevante attitudes te kiezen, doordat ze maar drie van de elf stellingen over hun werk- en levenshouding konden kiezen. Van de geënquêteerde moeders koos slechts 30 procent voor de mogelijkheid "Ik werk om economisch onafhankelijk te zijn", terwijl in het geval respondenten alle mogelijke werk en levensstellingen kunnen kiezen, 74 procent van de moeders bevestigt dat zij het belangrijk vindt om economisch onafhankelijk te zijn (Merens et al., 2011, p.99). Door de specifieke vragenlijst kozen moeders waarschijnlijk alleen hun sterkste persoonlijke attitudes, die consistent en makkelijk oproepbaar in hun geheugen waren (Ajzen en Fishbein, 2005).

In het kwalitatieve onderzoek onderschreven bijna alle geïnterviewde moeders de intrinsieke waarden van werk, zoals het doen van iets nuttigs voor de samenleving, zelfontplooiing en sociale contacten, maar tegenover

⁴ In de interviews kon geen duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen traditionele en adaptieve attitudes. Traditionele/adaptieve attitudes behelzen dat als 'normaal' wordt beschouwd dat de vader de grootste bijdrage levert aan het gezinsinkomen en de moeder het leeuwendeel van de onbetaalde zorg- en huishoudelijke taken voor haar rekening neemt, maar ook in deeltijd betaald werk verricht.

carrière-ambities stonden ze afwijzend. Uit verschillende eerdere onderzoeken is al gebleken dat mannen, in tegenstelling tot vrouwen, meer hechten aan instrumentele arbeidswaarden, zoals salarissen, carrières en aanzien (Merens et al., 2011). Dit is, in lijn met de redenering van deze studie, vermoedelijk omdat de meeste moeders niet hebben geleerd om die aspecten van werk na te streven.

Interessant is dat de geïnterviewde moeders duidelijk van elkaar verschilden wat betreft één arbeidsattitude, grotendeels in overeenstemming met de kwantitatieve resultaten. Moeders met een egalitaire attitude zeiden dat zij onder meer werken om economisch zelfstandig te kunnen zijn. Voor vrouwen die hechten aan hun economische onafhankelijkheid, lijkt het - net als voor mannen - zeer onwaarschijnlijk dat zij vanwege een 'slechte' baan zouden kiezen voor het huishouden, als de financiële situatie dat zou toestaan.

Aan de hand van de interviews, kon ik een typologie van Nederlandse moeders opstellen, die wordt getoond in tabel 23.

Tabel 23. Typologie van geïnterviewde Nederlandse moeders

	<i>De 'zoekster'</i>	<i>De 'bevoorrechte'</i>	<i>De 'evenwichts-kunstenares'</i>	<i>De 'ambitieuze'</i>
Gemiddelde daadwerkelijk aantal werkuren	0	16-24 uur	25-35 uur	>35 uur
Keuzevrijheid: 'Gevoel van zelfsturing m.b.t. hun werklevens'	-	++	+	++
Gewenste aantal werkuren	16-24 uur	16-24 uur	25-35 uur	>35 uur
Arbeidsattitude	+	+	++	++
Hechting aan economische onafhankelijkheid	-	-	++	++
Genderattitude	Traditioneel/ adaptief	Traditional/ adaptief	Adaptief/ Egalitair	Egalitair
Tevredenheid met huidige man/vrouw werkverdeling	+/-	++	+/-	+
Vroegvolwassen houding t.a.v. moederschap	++	++	+/-	+/-

--afwezig, +/-ambivalent of variabel, +=positief, ++= heel positief

De arbeidsverledens van huismoeders kunnen worden gekarakteriseerd als ad hoc en willekeurig zonder veel herkenbare motivatie achter hun eerdere educatieve of loopbaankeuzes, en daarom werden ze geïdentificeerd als 'zoeksters'. Uit hun verhalen bleek dat het moeilijk was om de 'valse' start die ze maakten als jongvolwassenen, later in het leven weer goed te maken. Daarentegen was hun wens om moeder te worden wel duidelijk en beslist. Moeders die een kleine deeltijdbaan (16-24 uur) hebben en tegelijkertijd voldoen aan de Nederlandse norm van het zelf zorgen voor de kinderen, duidde ik aan als de 'bevoorrechten', vooral omdat ze zichzelf als bevoorrecht beschouwden. Moeders met een grote deeltijdbaan, die ook proberen aan de ouderlijke norm van het zelf zorgen voor de kinderen te voldoen konden als 'evenwichtskunstenares' worden gekarakteriseerd. Moeders met een fulltime baan, met de meest waargenomen gedragscontrole, en (bijna) symmetrische rolpatronen met hun partners, werden de 'ambitieuzen' genoemd.

In hoeverre moeders, vanuit maatschappelijk oogpunt, vrij zijn om hun eigen arbeidskeuzes te maken zoals wordt betoogd in postmoderne theorieën, stel ik ter discussie. Zoals ik eerder vermeldde, vertelden thuisblijfmoeders hoe ze om verschillende redenen niet in staat waren om hun gewenste aantal uren te werken. In het bijzonder ging het om hun negatieve (werk)ervaringen en hun partners 'neutrale' houding ten opzichte van hun werkambities. Thuisblijfmoeders zeiden ook spanning te ervaren tussen hun eigen ambivalente beslissing om te stoppen met werken en de maatschappelijke verwachting om uitdagend en interessant werk te hebben (zie ook Zimmerman, 2000, p. 343). Ook vraag ik mij af of we kunnen spreken van een vrije keuze, wanneer moeders een leven 'kiezen' dat perfect past bij de maatschappelijke informele normen, waarin vrouwen worden geacht een beperkt aantal uur per week te werken en ook een goede en aanwezige moeder te zijn (wat het geval is voor de 'bevoorrechte' moeders). En hoe kunnen we het 'keuze' noemen wanneer moeders proberen om werk en moederschap zo goed mogelijk te combineren, daarbij hun vrije tijd en slaap opofferend, terwijl ze meestal

nog steeds de hoofdverantwoordelijkheid voor de onbetaalde taken hebben? De rollen worden langzaamaan wel gelijkjer verdeeld, maar dat blijft beperkt tot een klein groepje egalitaire moeders.

3 Moeders algemene rolopvattingen en gender- en arbeidsattitudes zijn beïnvloed door ouderlijke socialisatie tijdens de kindertijd

In de socialisatietheorie wordt de kindertijd beschouwd als de belangrijkste vormende periode in het leven, waarmee het individu alle latere situaties zal vergelijken (Berger en Luckmann, 1966; Everingham et al., 2007). Primaire socialisatie is in het bijzonder een invloedrijk proces, omdat de emotionele identificatie voor een kind zonder conflicten verloopt, wat nodig is voor het proces van internalisatie. De ouders zijn ten slotte de enige significante anderen in de wereld van een kind en de dagelijkse praktijken van de ouders worden door het kind voor lief genomen en voelen ‘natuurlijk’ aan (Berger en Luckmann 1966, p.154).

Het doel van de studie was om duidelijk te krijgen wat de invloed is van ouderlijke socialisatie op de algemene rolopvattingen en gender- en arbeidsattitudes van moeders. Ten eerste bleek uit de kwantitatieve resultaten dat enkele ouderlijke overgedragen werk- en levensattitudes zoals “werk is een middel om geld te verdienen” en “zorg voor anderen is belangrijk” een significante relatie hadden met de huidige, traditionele of adaptieve rolopvatting en het ideale gezinsleven van Nederlandse moeders (hoofdstuk 5). Interessant genoeg lieten de kwalitatieve bevindingen zien dat moeders met traditioneel/ adaptieve rolopvattingen en -attitudes zich eigenlijk geen enkele expliciete ouderlijke boodschap over de ideale taakverdeling tussen mannen en vrouwen konden herinneren (hoofdstuk 7). Wat opviel in hun verhalen was juist de herinnering aan een vanzelfsprekende en een instemmende ‘zorgzame’ moeder. Maar ze gaven ook vaak toe dat ze het onderwerp niet echt met hun moeder hadden besproken.

De discrepanties tussen de kwalitatieve en kwantitatieve bevindingen kunnen verschillende processen illustreren. Ten eerste zou de traditionele taakverdeling zo natuurlijk en vanzelfsprekend voor alle gezinsleden kunnen hebben aangevoeld, dat er geen reden was om er expliciet over te discussiëren of te praten. Met vragenlijsten kunnen mensen zich evenwel min of meer gedwongen voelen om specifieke antwoordcategorieën in te vullen, zelfs als ze het antwoord niet echt weten. Uitgaande van de theorie van Ajzen en Fishbein (2005) zouden we mogen verwachten dat moeders alleen antwoorden kiezen met sterke en positieve associaties, die hen snel te binnen schieten. Zo kozen ze misschien direct het antwoord dat paste bij de via hun ouders doorgegeven waarden en attitudes. Toch zouden de kwantitatieve resultaten ook kunnen worden verklaard door een proces van cognitieve dissonantie: mensen rechtvaardigen hun huidige gedrag (Festinger et al., 1956). Als de zorg voor haar kinderen en het huishouden de belangrijkste huidige taak en/of verantwoordelijkheid van een moeder is, zou ze - misschien ten onrechte – kunnen aannemen dat haar ouders, en haar moeder in het bijzonder, de zorg voor anderen ook een belangrijke waarde vonden: waarom zou ze het zelf anders doen? Bem (1965) noemt dit het proces van ‘zelf-overtuiging’, dat ook een product is van sociale interactie. Mensen rechtvaardigen hun eigen gedrag met antwoorden die ze denken dat andere mensen verwachten op basis van hun gedrag (Houd je van brood? Ik denk het wel, ik eet het altijd).

Door het retrospectieve karakter van dit onderzoek, en de cross-sectionele onderzoeksmethoden, is het onmogelijk om de echte overgedragen ouderlijke normen en waarden te verifiëren. Daarom heb ik onderzocht of en welke verschillen er waren tussen de jeugdherinneringen van de diverse typen moeders.

De verhalen van moeders met een meer egalitaire houding hadden inderdaad een eigen karakter, en vielen op door sterke herinneringen aan de rol van hun eigen moeder, die ofwel vrij dominant kon zijn, ofwel onwillig tegenover de traditionele moederrol stond of daar ontevreden mee was. Egalitaire moeders vertelden bovendien (relatief) veel verhalen over plotselinge en/of ongewenste familiegebeurtenissen. Zo werd een derde van de respondenten, om verschillende redenen, opgevoed door een alleenstaande moeder die zorgde voor het gezinsinkomen. Andere verhalen gingen over ongewone gezinssituaties – kostschool, een alcoholische vader, een moeder met psychiatrische problemen, dramatische gebeurtenissen met gezinsleden – waardoor zij min of meer werden ‘gedwongen’ om op te groeien als onafhankelijke jonge vrouwen. Dit in tegenstelling tot moeders met traditionele/adaptieve genderattitudes, die regelmatig benadrukten dat zij afkomstig waren uit warme gezinnen en vaak vele gelukkige en fijne jeugdherinneringen hadden.

Moeders met een egalitaire houding herinnerden zich vaak ouderlijke boodschappen over economische onafhankelijkheid en het belang van een beroepsperspectief. Het effect van een ouderlijke boodschap over economische onafhankelijkheid werd ook gevonden in de kwantitatieve analyse. Een dergelijke boodschap dient beslist als leidraad voor het leven. Dergelijke boodschappen waren vaak afwezig in de jeugdverhalen van de traditionele/adaptieve moeders.

De kwantitatieve resultaten toonden nog wat meer opvallende discrepanties tussen de primaire socialisatieprocessen van moeders met traditioneel/adaptieve en egalitaire genderattitudes. Zo bleken egalitaire (persoonlijke) attitudes een verband te hebben met de aanwezigheid van een moeder met een positieve

werkoriëntatie (ze vond het leuk om te werken of ze had graag willen werken), wat eerder onderzoek over dit onderwerp bevestigt (Barret en White, 2002; De Valk, 2008; Trent en South, 1992; Van Wel en Knijn, 2006). Een meer objectief achtergrondkenmerk, het opleidingsniveau van de moeder van de respondent, is ook significant gerelateerd aan algemene rolopvatting van een moeder: hoe hoger opgeleid háár moeder, hoe egalitairder de eigen rolopvatting van de respondent is. Deze bevinding ondersteunt de sociale stratificatietheorie.

Moeders algemene rolopvattingen en -attitudes hebben vaak een subtiele en complexe verankering in de kindertijd. Bovendien bleken er maar weinig ouderlijke 'schrikbeelden' in het kwalitatieve onderzoek; het bleek relatief zeldzaam dat moeders de noodzaak voelden om zich tegen ouderlijke - impliciete en expliciete-verwachtingen, waarden en normen te verzetten. Dit is op zich al interessant en zou op een relatief stabiel cultureel tijdperk kunnen duiden in Nederland sinds de jaren '70 en '80, waarbinnen – ondanks de toegenomen arbeidsparticipatie van moeders – er continuïteit en conformiteit bestaat tussen de twee generaties van huidige moeders en hun ouders. Waarschijnlijk hadden de ouders en vooral de moeders van de respondenten van dit onderzoek al (deels) de weg geplaveid voor hun dochters. Dit terwijl hun eigen opvoeding gedurende de jaren '50 en '60 een heel ander ideaal voorstond: dat waren ten slotte de glorie-dagen van het ideaal van vrouwen als huisvrouwen en mannen als kostwinner (Kloek, 2009). Toch kan het ook zijn dat er een selectie-effect is opgetreden. Dochters die het tegenovergestelde gedrag van hun eigen ouders hebben 'gekozen', zijn misschien zelf geen moeder geworden en daarom niet opgenomen in het onderzoek.

4 Een moeder onderschrijft meer egalitaire rolopvattingen en attitudes wanneer ze eerder professionele en carrière-ondersteuning heeft ervaren van significante anderen

Moeders blijven niet binnen één normatief sociaal systeem in hun leven. Naarmate hun levens voortgaan, raken ze betrokken bij verschillende sociale situaties of kringen. Elke sociale kring heeft zijn eigen normatieve en culturele systeem met eigen specifieke regels, normen en waarden. Ik was vooral geïnteresseerd in het overgangskarakter van primaire socialisatie naar secundaire socialisatie. Wordt dit proces gekenmerkt door herhaling en herbevestiging of door recreatie?

De cross-sectionele onderzoeksopzet van het onderzoek is echter een beperkende factor. Hierom heb ik ervoor gekozen om me te concentreren op de door moeder ervaren steun van significante anderen met betrekking tot hun loopbaankeuzes en carrièreambities. De theoretische keuze is eveneens genomen op basis van de inzichten van de socialisatietheorie van Berger en Luckmann (1967), de theorie van gepland gedrag (Ajzen en Fishbein, 1991, 2005) en de sociale leertheorie van Bandura (1977), en door verschillende partiële theoretische begrippen (Grube en Morgan, 1990; Tiemeijer et al., 2009, p.142). De theorieën hebben allemaal benadrukt dat de ervaren goedkeuring van significante anderen van specifiek gedrag een positieve invloed uitoefent op de eigen waarden en attitudes met betrekking tot dit gedrag. Ik ga hieronder in op de relatie tussen de ervaren steun van docenten, partners, vrienden, collega's en bazen en de rolopvatting en attitudes van moeders.

Docenten

De kwalitatieve bevindingen lieten zien dat in het algemeen moeders zich geen docenten konden herinneren die hen zouden hebben gestimuleerd of gesteund bij het kiezen van een bepaalde beroepsrichting. Moeders die zich wel iets herinneren, vooral fulltime huisvrouwen, bleken nogal negatief over de begeleiding die ze op (de middelbare) school hadden gekregen. Slechts enkele geïnterviewden beschreven hoe leraren op de middelbare school hen hadden aangemoedigd om over hun beroepsleven na te denken, verhalen die duiden op een potentiële positieve invloed van leraren op de werkaspiraties van moeders. Het voor de hand liggende voordeel van kwantitatieve analyses is dat grotere groepen respondenten worden aangesproken, en verbanden op een meer statistische manier kunnen worden bekeken. De kwantitatieve analyse liet inderdaad zien dat het aanmoedigen van de beroepskeuze van de moeder door (een van) haar leraren, significant gerelateerd is aan haar egalitaire persoonlijke genderattitude (d.w.z. haar ideale gezinsleven).

Partners

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat rolopvattingen tussen partners vaak vergelijkbaar zijn en dat de attitude van beide partners belangrijk is bij de beslissing van moeders om al of niet te werken (Inman-Amos et al., 1994; Geist, 2005; Philliber en Vannoy-Hiller, 1990; Uunk, 1996; Vlasblom en Schippers, 2005). Die conclusie wordt bevestigd door zowel de kwalitatieve als de kwantitatieve resultaten van dit onderzoek. Ten eerste tonde de kwantitatieve analyse dat egalitairdere algemene rolopvattingen (en daarmee ook haar ideale gezinsleven) samenhangen met in hoeverre een moeder zich gesteund voelt in haar werkambities door haar partner. Vanwege

de relatief beperkte informatie uit de kwantitatieve analyse, is het bijzonder interessant om dit resultaat te vergelijken met de kwalitatieve resultaten.

De levenslopen van moeders laten zien dat moeders eerder zoeken naar relaties die de in de kindertijd gevormde zelf-identiteiten in stand houden dan relaties die deze afwijzen. De egalitaire geïnterviewden deelden vaak hun leven met partners die hun carrièreambities ondersteunden en die bereid waren om een (bijna) gelijk deel van de onbetaalde taken in huis op zich te nemen. Egalitaire moeders hoefden dus over het algemeen niet minder te gaan werken wanneer hun man een veeleisende baan had. Verhalen van traditionele/adaptieve moeders lieten tegenovergestelde patronen zien: hun werkambities, met name met betrekking tot de wekelijkse werkuren, werden zelden expliciet besproken met hun partners, zoals ook blijkt uit eerder Nederlands onderzoek van Portegijs (2008b; ook Keuzenkamp, 2009). Bovendien voerden deze moeders de veeleisende baan van hun partners aan als een van de redenen waarom zij voor de thuisblijfoptie hadden gekozen. De studie toont echter aan dat dit rechtvaardigingsmechanisme mank gaat, zoals eerder ook betoogd door Van Doorne-Huiskes en Schippers (2010). Hun vroegere beslissingen met betrekking tot werk, die vaak het terugschroeven van hun aantal gewerkte uren inhielden, waren gebaseerd - althans gedeeltelijk en lang niet altijd uit volle overtuiging - op hun eigen traditionele of adaptieve genderattitudes, waardoor het voor hun partners mogelijk werd hun veeleisende baan voort te zetten.

Niettemin had het selectieproces voor sommige traditionele/adaptieve moeders onbedoeld nadelige gevolgen voor hun eigen leven. Ze leefden voort in sociaal-relationale contexten waarin hun beroepsleven geen aandacht kreeg. Geen van beide partners was zich waarschijnlijk bewust hoe rolpatroonbevestigend hun inrichting van het dagelijks leven is. Een seksestereotiepe taakverdeling kan bovendien negatieve gevolgen hebben voor de vaders, omdat hun betrokkenheid als vader (onbedoeld) in de kiem wordt gesmoord door de keuze van de moeder om minder te werken.

Mensen op het werk

De kwantitatieve analyse toonde een relatief sterke relatie tussen de ervaren steun van motiverende leidinggevend en/of collega's bij het realiseren van het volledige potentieel van een moeder op het werk en van moeders egalitaire genderwaarden en -attitudes. De kwalitatieve bevindingen lieten (opnieuw) zien hoe een proces van zelfselectie kan verlopen: moeders die een egalitaire attitude hadden 'geërfd', ontmoetten relatief vaak, althans in vergelijking met traditionele/ adaptieve moeders leidinggevend die hen stimuleerden om op werkterrein alles uit zich zelf te halen. Een stimulerende leidinggevende ontmoeten lijkt dan ook eerder een gevolg van moeders eigen attitudes dan een oorzaak. Opvallend is dat eerder onderzoek juist het tegenovergestelde patroon heeft aangetoond: de ambities en potenties van moeders worden vaak genegeerd door leidinggevend (Estes, 2005; Karatepe en Kilic, 2007; King, 2008; Moen en Yu, 2000), wat bij draagt aan het terugtrekken van moeders uit de arbeidsmarkt.

Peers

De impact van 'peers' op de gender- en werkatteitudo van moeders is onbeslist. De kwantitatieve analyse liet geen significant effect zien. Een reden zou kunnen zijn dat, zoals blijkt uit de interviewanalyse, moeders over het algemeen niet tot een homogene peer groep behoren, zoals adolescenten. Nederlandse moeders hebben eerder een mix van goede oude vrienden en nieuwe kennissen. Toch kan 'de buitenwereld', zo voelen sommige geïnterviewden het althans, moeders gevoelens onder druk zetten. Vooral thuisblijfmoeders blijken gevoelig voor de kritische blik en reacties van andere mensen. Maar ook een aantal verhalen van egalitaire moeders onthullen dat 'traditionele' sociale milieus redenen voor hen waren om te verhuizen naar andere wijken, waar ze meer waren omringd door mensen met gelijksoortige attitudes. Een mechanisme dat laat zien dat mensen niet gemakkelijk hun attitudes aanpassen, maar eerder manieren vinden om ze met de realiteit in overeenstemming te brengen.

De verhalen van moeders laten zien dat hun levenspaden al vanaf de kindertijd een zekere mate van continuïteit vertonen. Moeders met egalitaire rolopvattingen en genderattitudes die in de jeugd zijn ontstaan, geven relatief vaak aan dat zij op latere leeftijd relevante anderen hebben ontmoet, zoals docenten, partners en bazen en collega's, die hen stimuleerden om zich professioneel te ontwikkelen.

Conclusies

Moeders arbeidskeuzes binnen gedeelde en persoonlijke sociale structuren

In Nederland is 'een goede moeder' een moeder die in deeltijd werkt en bescheiden gebruik maakt van professionele dagopvang. Moeders krijgen maar weinig institutionele en morele ruimte om een andere invulling te geven aan hun moederrol, door geen betaald werk te hebben of juist fulltime te werken. Hoewel het tegenwoordig mogelijk is voor Nederlandse moeders om buiten de dominante normen van de maatschappij te handelen, moeten ze dan wel tegen – onschuldige en minder onschuldige - opmerkingen en vragen over hun manier van leven kunnen. Ondanks deze gedeelde maatschappelijke context, verschillen moeders duidelijk in hun opvattingen over wat men hoort te doen als moeder. Dit komt voort uit het feit dat een deel van de opvattingen en attitudes van moeders in de kindertijd verschillend zijn 'gevormd' en in hun verdere leven gedeeltelijk in stand zijn gehouden. Met andere woorden: de individuele keuzes van Nederlandse moeders zijn diep sociaal geworteld. Moeders worden bij hun beslissingen 'geleid' door (onzichtbare) sociale beperkingen en mogelijkheden, die hen binden binnen het dominante sociale systeem, maar hen onderscheiden op het persoonlijke microniveau.

Ten eerste liet de studie zien dat verschillende arbeidsurenwensen de uiteenlopende arbeidsmarktbeslissingen van moeders kunnen verklaren. De arbeidsurenwens van een moeder lijkt dan ook een goede indicator voor haar toekomstige arbeidsmarktbeslissingen. De arbeidsurenwens van moeders kan niet geheel worden opgevat als een vrije uiting, maar eerder als vaak een genderspecifieke en gesocialiseerde voorkeur. Het socialisatieproces vindt evenwel meestal buiten het bewustzijn plaats, en dus ziet een moeder haar arbeidsurenwens als haar eigen voorkeur, wat bijdraagt aan het voortbestaan van het discours van vrije keuze.

De studie liet zien hoe individuele arbeidsurenwensen zijn ingebed in de sociale context, dat wil zeggen zijn verweven in gezamenlijke en persoonlijke sociale structuren die (onzichtbare) beperkingen en mogelijkheden bevatten. Voorbeelden van gedeelde sociale structuren zijn: het sociale script van de Nederlandse samenleving voor moeders om parttime te werken en de 'magische' grens van ten hoogste drie dagen kinderopvang (Kremer, 2007) met de bijbehorende maatschappelijke instellingen (bv. kinderopvang en schooltijdschema); het 'niet-klagen'-discours over de ongelijkheid binnen de huiselijke kring onder alle geïnterviewde moeders (ongelijkheden die worden gerechtvaardigd door verschillen in karakter of de 'natuurlijke' verschillen tussen mannen en vrouwen); het genderspecifieke vasthouden van moeders aan intrinsieke werkwaarden en de onwil om zich te hechten aan instrumentale werkwaarden, zoals salarissen en carrières, en, ten slotte, de gedeelde herinneringen van moeders aan de geringe bijdragen van hun eigen vaders aan de huishoudelijke taken, die de bijdragen van hun mannen een grote verbetering doen lijken.

Deze gedeelde sociale structuren worden niet door alle moeders op dezelfde manier ervaren en geïnternaliseerd, maar hebben een eigen samenstelling bij elke vrouw waarvan de basis is gevormd in de kindertijd. Binnen de studie kwamen een aantal specifieke en uiteenlopende ouderlijke mentale en verbale codes naar voren, die de Nederlandse moeders 'leiden' in hun arbeidsmarktgedrag. Mentale codes die konden worden onderscheiden waren bijvoorbeeld, een stille, instemmende, tevreden of vanzelfsprekende moederfiguur, of juist de herinnering aan een onwillige, ontevreden of sterke moeder en/of een die de enige kostwinner was. Verschillende overtuigende verbale codes waren 'je moet werken om economisch onafhankelijk te worden', of 'zorgen voor anderen is belangrijk'. Overdrachten van deze mentale en verbale codes met betrekking tot 'wat je hoort te doen' volgens ouders, leraren, partners, mensen op het werk, en 'de buitenwereld' bleken vitale sociale contexten waarbinnen moeders hun eigen waarden en attitudes hebben ontwikkeld en beslissingen nemen over hun leven.

Wensen en gedrag van moeders zijn dus stevig verankerd in hun gedeelde en persoonlijke sociale structuren. Bij het verkrijgen van een beter begrip van de keuzes van mensen, moeten we - in plaats van de nadruk te leggen op het verhaal van de vrije keuze - de collectiviteit en verbondenheid van mensen nader onderzoeken, ofwel zoals Smart (2007) het heeft geformuleerd, voorrang geven aan de banden tussen mensen.

Toekomstig onderzoek

Hiërarchische lagen binnen socialisatie

In deze studie is de rol van de sociaaleconomische achtergrond of sociale klasse bij de ouderlijke socialisatie onderbelicht. Eerder onderzoek heeft evenwel aangetoond dat ouderlijke invloeden per sociaaleconomische groep verschillend zijn (Kraaykamp, 2009; Lareau, 2007). Lareau (2007) heeft bijvoorbeeld met haar kwalitatief onderzoek laten zien hoe vooral ouders uit de middenklasse aan de ene kant, en ouders uit de arbeidersklasse en arme ouders aan de andere kant, verschillen in hun overdracht van sociaal-culturele voordelen. Kinderen uit de middenklasse hebben vaak voordeel van een opvoedingsstijl gedefinieerd als "concerted cultivation", waarbij de talenten van kinderen worden gestimuleerd door het aanbieden van gestructureerde vrijetijdsactiviteiten en van bredere manieren van denken. Hierdoor leerden ze goed om te gaan met professionals (artsen en leerkrachten) en andere volwassenen buitenshuis en krijgen ze het gevoel recht te hebben op bepaalde privileges. Het is niet

moeilijk voor te stellen dat verschillen in voordelen tussen kinderen uit de middenklasse en kinderen uit de arbeidersklasse toenemen naarmate ze ouder worden, in het bijzonder vanaf het moment dat individuen toetreden tot de arbeidsmarkt. Het zou daarom interessant zijn om longitudinaal onderzoek (bijvoorbeeld door middel van observerende participatie) te doen, dat kan laten zien hoe verschillen in socioculturele erfenissen en bagage van kinderen invloed hebben op hun sociale interacties in het latere leven, in het bijzonder op belangrijke momenten in hun loopbaan. Dat soort onderzoek is echter duur en moeilijk te verwezenlijken, dus een alternatief zou zijn om te luisteren naar biografieën van mensen en de verschillen met betrekking tot hun sociaaleconomische achtergrond en hun huidige gedrag te vergelijken.

Rolpatroonbevestigende micro-interactionele praktijken

In het algemeen onderzoeken relatief weinig hedendaagse sociale studies welke rolverdeling en ideeën ouders als vanzelfsprekend beschouwen. Mogelijk ligt de oorzaak daarvan in de huidige populariteit van grootschalige kwantitatieve steekproefstudies bij sociaalwetenschappelijke tijdschriften, waarin de sociale werkelijkheid wordt gepresenteerd op een goed gedefinieerde en gestructureerde manier. Dat type onderzoek is niet bijzonder geschikt om de routinematige en tegenstrijdige processen bloot te leggen, die sociale interacties op microniveau karakteriseren. Onderzoek naar de micro-interactionele orde helpt om de opbouw en bestendiging van de sociale realiteit van mensen te begrijpen en onthullen. Vooral de sociale interactionele orde tussen mannen en vrouwen is interessant, omdat, zoals (in beperkte mate) is getoond in deze studie, routinematige en vanzelfsprekend beschouwde verdelingen van arbeid, zoals de soms nauwelijks besproken beslissing om het aantal uren werk te verminderen of te stoppen met werken, de verdere emancipatie van moeders en vaders in de weg zou kunnen staan. De studie bracht bijvoorbeeld een aantal praktijken aan het licht hoe Nederlandse moeders rolpatrooncompenserende strategieën uitvoeren “doing gender”, die helpen om hun en onze sociale genderstructuur in stand te houden (West en Zimmerman, 1987). Gedurende de werkweek verdelen ze in gelijke mate de betaalde en onbetaalde arbeid met hun echtgenoten, maar in het weekend ontslaan ze hun partners van de plicht zich met huishoudelijke taken en opvoedingszaken bezig te houden, zodat zij hun ‘mannelijkheid’ kunnen herbevestigen door ‘mannelijke’ dingen te doen in hun vrije tijd. Daarnaast bleek uit de kwalitatieve bevindingen, dat Nederlandse moeders zich nauwelijks bewust zijn van gender issues, ofwel de sociale constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het tegengestelde was eerder het geval: de geïnterviewde moeders benadrukten juist de individuele of ‘natuurlijke’ aspecten van de dagelijkse werkverdeling tussen hen en hun partner. Uit hun verhalen bleek echter duidelijk dat hun sociale praktijken en persoonlijke percepties van hoe de dingen zijn, moeten zijn of gedaan moeten worden een rolpatroonbevestigend karakter hebben. Meer kwalitatief diepte-onderzoek, waarin beide ouders worden opgenomen, met name gericht op het openbaren van de tegenwoordig vaak subtiele, complexe en verborgen rolpatroonbevestigende sociale praktijken met onbedoelde gevolgen voor beide partners, zou de emancipatie van mannen en vrouwen verder kunnen helpen.

In dit onderzoek heb ik me toegespitst op moeders, maar het zou –tenslotte- ook interessant zijn om een soortgelijk onderzoek te doen onder vaders. Zo kunnen onzichtbare - gedeelde en persoonlijke - structuren worden onthuld die betrekking hebben op hun beslissingen en dagelijkse praktijken rond hun vaderschap en hun activiteiten op de arbeidsmarkt. Aangezien de arbeidsmarktactiviteiten van vaders veel homogener zijn dan die van moeders, zouden de verschillen in aantal uren die ze besteden aan huishoudelijke zaken en opvoedpraktijken een vertrekpunt voor onderzoek kunnen zijn.

Politieke relevantie

Het doel van de Nederlandse overheid is om vrouwen bewust te maken van het belang van hun economische zelfstandigheid. Op dit moment is circa 50 procent van de Nederlandse vrouwen economisch zelfstandig. Recent onderzoek heeft aangetoond dat Nederlandse vrouwen die niet economisch zelfstandig zijn, zich vaak niet bewust zijn van de financiële risico's van hun situatie. Ze voelen zich onafhankelijk met hun lage salaris en zijn niet bezig met de mogelijkheid dat het inkomen van hun partner zou kunnen verminderen of uitvallen door scheiding, ziekte of werkloosheid (De Hoog en Van Egten, 2012, p.69). Met andere woorden, de boodschap van de overheid is dat vrouwen die werkloos zijn of kleine deeltijdbanen hebben, hun activiteit op de arbeidsmarkt moeten intensiveren. Het heftige publieke debat dat op gang kwam nadat deze politieke doelstelling bekend was gemaakt, toont aan dat het idee dat vrouwen de ‘plicht’ hebben om economisch zelfstandig te zijn, de meeste Nederlanders niet aanstaat. Misschien is het vooral de bemoeienis van de overheid met de ‘vrije keuze’ waar men moeite mee heeft, omdat men ervan uitgaat dat mensen prima in staat zijn om hun identiteit te kiezen en manier van leven in te richten. Ondanks deze reacties, wil de Nederlandse overheid de totale werkzame beroepsbevolking tot 80 procent verhogen in 2020. Enkele resultaten van dit onderzoek kunnen in het licht van dit beleid relevant zijn.

Ten eerste blijkt uit de studie dat vrouwen die onder meer werken om economisch zelfstandig te zijn - 30 procent van de Nederlandse moeders – vaker werk hebben en meer uren werken in vergelijking met moeders voor wie economische onafhankelijkheid geen motivatie is. Bovendien herinneren moeders die waarde hechten aan hun economische zelfstandigheid, zich vaak dat hun ouders hen impliciet of expliciet stimuleerden om financiële autonomie te bereiken. We kunnen er dus van uitgaan dat de motivatie voor economische zelfstandigheid bij moeders vaak al sterk is ingeprint tijdens hun jeugd, via verbale overtuigingskracht en/of ouderlijke (onbedoelde) mentale codes. Dit betekent niet dat boodschappen die vrouwen later in hun leven ontvangen over het belang van financiële onafhankelijkheid geen effect hebben. In lijn met de resultaten van dit onderzoek verwacht ik echter dat deze boodschap het meest effectief is in de adolescentie of in de vroege volwassenheid. In het verlengde hiervan is ook relevant dat het onderzoek het belang heeft aangetoond van de beroepskeuzebegeleiding door leerkrachten in relatie tot de huidige egalitaire houding van vrouwen en dus hun voorkeur voor relatief meer uren werk. Dit leidt tot de conclusie dat de steun van de leerkrachten tijdens de vroege volwassenheid (hoewel leraren zelf hun rol wel eens onderschatten) bepalend en blijvend kan zijn in het leven van mensen. Door jonge vrouwen te helpen bij hun beroepskeuze kunnen leerkrachten vrouwen stimuleren in hun beroepsambities en deelname aan de arbeidsmarkt. Hun ondersteuning zal nog meer aan kracht winnen als zij jonge vrouwen ook duidelijk maken waarom financiële autonomie belangrijk is.

Ten slotte is er de niet onbelangrijke rol van leidinggevenden op het werk. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat het mechanisme van genderspecifieke lage verwachting van leidinggevenden met betrekking tot de werkambities van moeders, leidt tot een terugtrekking van moeders uit de arbeidsmarkt. Mijn onderzoek laat zien dat wanneer een moeder bij de invulling van haar werk wordt gesteund door haar leidinggevende (of andere mensen op het werk) dit haar egalitaire opvattingen en attitudes kan versterken. Steun van leidinggevenden draagt dus op een indirecte manier bij aan het stimuleren van moeders activiteiten op de arbeidsmarkt. In dit licht is het belangrijk dat werkgevers of leidinggevenden moeders aanmoedigen om op werkterrein het beste uit zichzelf te halen. Ik geloof dat dergelijke persoonlijke interacties een creatief en transformerend effect kunnen hebben. Ze kunnen helpen de als vanzelfsprekend beschouwde structuur van het sociale leven open te breken en stapsgewijs de genderspecifieke aard van de sociale orde te veranderen.